

Het Haagse moeras

Ariejan Korteweg

Het Haagse moeras

Stilstand en verandering in de Nederlandse politiek

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam 2023

© Ariejan Korteweg / Athenaeum—Polak & Van Genneep,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam

Omslag De Designpolitie, Amsterdam
Omslagbeeld plattegrond van het Binnenhof © Wikimedia Commons
Auteursportret © Jiri Büller
Binnenwerk Perfect Service

ISBN 978 90 253 1651 8 / NUR 320/740
www.uitgeverijathenaeum.nl

Inhoud

Het Haagse stockholmsyndroom – voorwoord	7
1 Kom erbij en doe als wij – gedragsregels	17
2 Van dwaalpaleis naar darmstelsel – gebouwen	31
3 De Kamer als magnetisch veld – bewoners	44
4 Binnenhof zoekt buitenkleur – selectie	66
5 Op zoek naar jezelf – authenticiteit	83
6 Leven na de politiek – afscheid	105
7 Mark groet 's morgens de dingen – rolmodel	122
8 De bestuurscultuur is zoek – verandering	145
9 Studio Binnenhof – media	168
10 Het harteloze centrum – partijen	192
11 Zand in de polder – overleg	214
12 Alles wordt beter (maar eerst minder) – oplossingen	236
13 Sorry, we beginnen opnieuw – hoop	264
Bibliografie	271
Registers	275

Het Haagse stockholmsyndroom

Wie zijn toch die mensen die het Binnenhof draaiende houden? Hoe komen ze tot besluiten, hoe bepalen ze wat goed is voor het land en voor de bevolking? Hoe worden de omgangsvormen in de Haagse politiek vastgesteld, en houdt iedereen zich eraan? Is het Binnenhof een gesloten circuit dat verandering zo goed als onmogelijk maakt?

Dat soort vragen heb ik me als politiek verslaggever voor de *Volkskrant* in Den Haag het vaakst gesteld. Achter de incidenten van alledag die de dagbladen en nieuwssites vullen, tekenen zich diep ingesloten patronen af die minstens zo interessant zijn als de waan van de dag.

De laatste jaren kwamen er nieuwe vragen bij. Wat gebeurt er als de druk op de Haagse machine toeneemt? Is het mechaniek zo veerkrachtig dat het zich kan aanpassen aan gewijzigde omstandigheden? Of moet de motor stuk voordat de overheid weer verder kan?

Allerlei tekenen wijzen op radicale veranderingen. Het einde van de neoliberale cyclus is al vaak beschreven, een op pragmatisme drijvende politiek lijkt zijn tijd te hebben gehad. Het politieke midden slinkt, polderinstellingen als vakbonden, koepels, brancheverenigingen en werkgeversorganisaties raken hun gezag kwijt. Nederland is boos. Het is een land van acties en demonstraties. Daarbij wordt, anders dan in het verleden toen het doorgaans ging om rechten en voorwaarden, aan systeemkritiek gedaan. De legitimiteit van de politiek, de overheid, de wetenschap en de media wordt in twijfel getrokken, en vaak niet zachtzinnig. Rond de landspolitiek hangt een dikke wolk van wantrouwen.

Het Binnenhof heeft allerlei bewoners. Er zijn politici en ambte-

naren, woordvoerders, voorlichters, medewerkers, lobbyisten, journalisten. Die houden elkaar overeind in een wankel evenwicht dat is gebaseerd op impliciete afspraken, een web van ongeschreven regels en wetten en gebruiken. Wie eenmaal binnen is, stelt alles in het werk om aan het Binnenhof te blijven. Omdat bekendheid met de codes hoog wordt aangeslagen, schuiven mensen van functie naar functie.

De vraag is hoe de Binnenhofbewoners en hun door de jaren heen opgebouwde en diep ingesleten systeem reageren op de grote veranderingen in de wereld om hen heen. Leveren ze hun bijdrage aan een oplossing, of zijn ze juist deel van het probleem? Zijn ze in staat te veranderen, of is het systeem te diep verankerd?

De groei van de partijen op de flanken van het politieke midden houdt gelijke tred met de maatschappelijke onrust. Ook de krachten buiten de politieke arena laten zich volop gelden en nemen allerlei vormen aan. Rechters, lobbyisten, planbureaus, adviesorganen, ombudslieden, topambtenaren, de Raad van State, belangenorganisaties – allemaal oefenen ze via hun eigen kanalen druk uit op de besluitvorming. In de vorm van klimaatmarsen, coronaprotesten en acties van boeren en plattelanders laat ‘de straat’ luider van zich horen dan in decennia het geval was. Dat buitenparlementaire protest is doorgaans losjes en decentraal georganiseerd zodat de politiek niet weet wie er op kan worden aangesproken. Is onder dergelijke omstandigheden dat dorps Binnenhofstelsel nog houdbaar?

Van de eenentwintig partijen en groepen die in 2023 de Tweede Kamer vormen, namen er slechts vijf ooit regeringsverantwoordelijkheid: vvd, CDA, PvdA, D66 en CU. GroenLinks, dat al jaren nadrukkelijk voorsorteeert op regeringsdeelname, mag daarbij worden opgeteld, zeker sinds de partij in 2023 de verkiezingen ingaat met een gezamenlijke lijst met de PvdA. Als we de trend van de laatste jaren doortrekken, zouden zelfs die zes partijen geen meerderheid behalen bij volgende verkiezingen. Dat betekent dat de ramen open moeten: op zoek naar nieuwe leden voor dat selecte gezelschap, nieuwelingen zonder bestuurlijke ervaring die onbekend zijn met de regels

van het Haagse gouvernementele stelsel. Dat wankel bouwwerk kan daarmee op de schop. De combinatie van die twee ontwikkelingen, dat wil zeggen de luid klinkende buitenparlementaire stem en het afkalven van het politieke midden, was een belangrijke reden om aan dit boek te beginnen.

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag of het absorptievermogen van politiek Den Haag groot genoeg zal blijken te zijn, heb ik door een sociaal-culturele bril naar het Binnenhof willen kijken. Daartegen verzet de machinerie van de landspolitiek zich uit alle macht. ‘Kom erbij en doe als wij’, dat zou als credo op de Stadhouderspoort kunnen staan, het is de kern van het politieke proces. Nieuwkomers worden zo snel mogelijk gedomesticeerd om soepel te kunnen meedraaien.

Dat geldt dus ook voor journalisten. Ze worden snel geaccepteerd als volwaardig lid van de Binnenhof-gemeenschap. Ze worden zelfs als nuttig gezien, op voorwaarde dat ze zich weten te gedragen en zich aan de voor hun rol geldende regels houden die verderop in dit boek worden beschreven. Doe je mee, dan zal het nieuws je in de schoot geworpen worden; doe je dat niet, dan sluiten de luiken. Een politiek verslaggever wordt omringd en gedoogd door zijn onderwerp en is daarmee in zekere zin *embedded*. Dat maakt hem potentieel vatbaar voor het Stockholmsyndroom: onverstandig veel sympathie opvatten voor degenen die hem in hun greep houden. De grondhouding voor journalistiek is verbazing, daaruit komen de vragen voort. Het Binnenhof is erop ingericht die verbazing zo snel mogelijk te laten verdwijnen door je medeplichtig te maken: ‘Dit heb je niet van mij, dat snap je.’

De landspolitiek is een paradoxale onderneming. Dat komt doordat je als politicus of bestuurder geacht wordt samen te werken met mensen die een heel ander belang hebben dan jij. Wij Nederlanders geloven graag dat we daar goed in zijn: vermeende tegenpolen smeden coalities, polderaars laten verschillen verdampen. Tenminste, zo was het. Maar op landelijk niveau worden de coalities steeds breder, ook in veel provincies moeten vijf of zes partijen aanschuiven om een bestuur te kunnen vormen en in de polder wordt het

steeds moeilijker om akkoorden te sluiten. De machine dreigt vast te lopen.

Om te verklaren hoe dat heeft kunnen gebeuren, behandel ik in dit boek twaalf facetten van de landspolitiek die daaraan bijdragen. Daarbij gaat het ook om gebieden die doorgaans in politieke beschouwingen geen rol spelen. Zo gaat hoofdstuk 1 over de omgangsvormen die aan het Binnenhof worden gehanteerd. In hoofdstuk 2 vertel ik over de gebouwen: het oude Binnenhof dat een dwaalpaais is waar alles met iedereen in verbinding staat, en het tijdelijke onderkomen aan de Benoordenhoutseweg dat gangen als tentakels heeft. Samen vormen die gebouwen perfecte metaforen voor de toestand van de landspolitiek.

Hoe bedrieglijk en bedreigend de landspolitiek ook kan zijn, ‘Den Haag’ is een verslavende omgeving. Wie eenmaal binnen is, zal niet snel uit eigen beweging vertrekken. Er zijn backbenchers en eeuwige talenten, zevenvinkjesmensen en stapelaars, ambtenaren en ondersteuners, woordvoerders, voorlichters en spindokters. Zij lopen door de draaideur naar binnen en zoeken telkens opnieuw naar de plek waar ze verder kunnen zonder het Binnenhof te hoeven verlaten. Lukt dat, dan gaat voor hen het mechaniek snorren. Dat is nooit voor eeuwig, altijd komt er zand in de machine. Daarover gaan de hoofdstukken 3 en 4.

De zoektocht naar authenticiteit staat centraal in veel politiek handelen. Dat levert een paradoxale situatie op, omdat het Binnenhof zijn nieuwe bewoners dwingend vraagt zich aan te passen aan de lokale gebruiken, maar politici tegelijk wordt voorgehouden vooral zichzelf te blijven. Veel van de verstarring en verwarring in de landspolitiek komt daaruit voort. Hoofdstuk 5 gaat over wat de schrijver en voormalig politicus Michael Ignatieff in dat verband ‘de gestoorde letterlijkheid’ noemde: elk woord telt, waardoor politici in een permanente kramp lijken te verkeren.

Politieke verslaggeving houdt vaak op wanneer politici of andere Binnenhofbewoners het Haagse speelveld verlaten. Maar politieke invloed eindigt niet met het opgeven van een formele positie. Veel

politici blijven namelijk met één been in de politieke wereld staan. Zo vervullen ze een scharnierfunctie tussen binnen en buiten en vormen daarmee een cruciale factor in het politieke systeem. Een factor die zich doorgaans, zo blijkt in hoofdstuk 6, aan het oog onttrekt.

Een organisatie gaat onvermijdelijk staan naar de wensen en lumen van de leidinggevende: hij of zij wordt de standaard van wat wel en niet gewenst is. Interne tegenspraak zal afnemen, waardoor de scherpte uit de organisatie kan verdwijnen. Daarom worden in gezonde, volwassen organisaties altijd termijnen afgesproken voor het aan- en aftreden van leidinggevendenden. Dat geldt niet voor de landspolitiek – en niet alleen omdat de bemensing afhankelijk is van de uitkomst van verkiezingen. Wat doet het met het landsbestuur als de minister-president dertien jaar in functie kan blijven? Hoe groot is de invloed van Rutte als rolmodel? Zal het Binnenhof wezenlijk veranderen na zijn vertrek? Dat is het onderwerp van hoofdstuk 7.

Het Binnenhof probeert wel degelijk goed te luisteren naar signalen uit de samenleving. Een van de in 2021 gedane grote beloften om aan de onvrede tegemoet te komen, was te werken aan een nieuwe bestuurscultuur. Het eigen functioneren zou moeten worden verbeterd. Op alle niveaus, van minister tot baliemedewerker, was er werk aan de winkel. Dat gevoel werd breed gedeeld. In werkelijkheid is de heersende bestuurscultuur nooit goed omschreven, laat staan wat daaraan zou moeten veranderen. In hoofdstuk 8 doe ik een poging.

Nauw daarmee verbonden is de dominante rol die sociale media zijn gaan spelen in de landspolitiek. Hoe vestig je een nieuwe bestuurscultuur in een systeem dat controversereloont en beeldvorming boven inhoud stelt? Sociale media stellen politici in staat min of meer rechtstreeks contact met hun achterban te onderhouden, een revolutionaire ontwikkeling waarvan we nu de kleutertijd doormaken. In hoofdstuk 9 wordt beschreven hoe sociale media ertoe bijdragen dat gemeenschappelijkheid afneemt, waardoor politiek en poldermodel lijken vast te lopen.

Dat vastlopen zie je gebeuren in het grote politieke midden. De partijen in het hart van de politiek – van VVD tot GroenLinks – zijn

poreus geworden. Het pragmatisme dat al minstens drie decennia dominant is in Den Haag, heeft de ideologische verschillen doen verdampen. De middenpartijen krimpen in omvang, hun kweekvijvers voor nieuw politiek talent drogen op. Daardoor vormen ze een dankbaar mikpunt voor de flankpartijen, die snel groeien en steeds meer de politieke agenda bepalen. Is het mogelijk de afkalving van het politieke en bestuurlijke midden te keren, of is die strijd verloren?

Over de uitholling van de middenpartijen gaat hoofdstuk 10. In hoofdstuk 11 wordt die andere, onzichtbare ruggengraat van het politieke stelsel behandeld: de ‘polder’, het wonderlijke bouwwerk van grote en kleine overlegstructuren dat altijd heeft gediend als fundament voor het Binnenhof. Daar vind je ze terug: de afgezwaaide politici die nooit echt vertrekken, de belangenbehartigers, de schakels tussen politiek en bedrijfsleven of maatschappelijke organisaties. Allemaal onmisbare radertjes in het Haagse mechaniek. Alleen, de polder levert niet meer. Als er een forse politieke verschuiving komt, zullen dus ook de radertjes worden vervangen.

Mijn grootste journalistieke verbazing over die wonderlijke machinerie van de Nederlandse politiek is door de jaren heen verdwenen, dat is onvermijdelijk. Toch hoop ik dat in dit boek nog iets daarvan doorklinkt. Dat zou moeten schuilen in het perspectief dat ik heb geprobeerd vast te houden. Er zijn Binnenhofbewoners die alles lijken te doorgronden, alle roddelcampagnes in kaart brengen, alle afspraakjes kunnen duiden en verklaren – in elk geval achteraf. Ik heb me vastgeklampt aan de omgekeerde houding: die van de buitenstaander die niets weet, en daarom des te nieuwsgieriger is. Vooral naar alles wat voor de hand lijkt te liggen.

Die houding maakte ook dat ik lang optimistisch bleef over de dynamiek van het Binnenhof: op die vierkante kilometer komen zoveel getalenteerde en gemotiveerde mensen samen, die zouden toch in staat moeten zijn uiteindelijk de koers bij te stellen, naar een richting die wel perspectief biedt.

De titel van dit boek is niet voor niets *Het Haagse moeras*. Het kor-

tetermijndenken is dominant, de landspolitiek zinkt steeds dieper weg in onmacht: oplossingen worden niet gevonden, tegenstellingen worden niet overwonnen, processen die moeten leiden tot besluiten worden uitbesteed aan opperpolderaars en overlegorganen. Tegelijk is er reden voor hoop. Er kunnen veel veranderingen in het democratische proces kunnen worden doorgevoerd om de betrokkenheid bij het politieke proces te vergroten, mogelijkheden die nu niet benut worden. Daarover gaat hoofdstuk 12. Het verlangen daarnaar is groot; de maatschappelijke onrust en de groei van de flanken getuigen daarvan. Het Binnenhof zal zich niet aan de eigen haren uit het moeras kunnen trekken. Maar hulp van buitenaf kan zorgen voor een steviger ondergrond.

Drie dagen na het inleveren van de eerste versie van deze tekst bij de uitgever was het 7 juli en viel het kabinet Rutte IV. Nog weer drie dagen later maakte Rutte bekend dat hij ‘een epifaan moment’ had gehad en had besloten zich niet opnieuw verkiesbaar te stellen. Waarna veel van de hoofdrolspelers van de afgelopen jaren hetzelfde besluit namen. Sigrid Kaag (D66) en Wopke Hoekstra (CDA) volgden het voorbeeld van Rutte. Jesse Klaver (GL) liet weten dat hij geen lijsttrekker wilde worden, minister Carola Schouten (CU) verdwijnt helemaal uit de politiek, net als Pieter Heerma, fractieleider van het CDA. In hun kielzog maakte een stoet Kamerleden bekend niet opnieuw op de kieslijst te willen, onder wie Peter Kwint (SP), Corinne Ellemeet (GL), Romke de Jong en Sjoerd Sjoerdsma (D66), Liane den Haan (Fractie Den Haan), René Peters (CDA), Kamervoorzitter Vera Bergkamp, Attje Kuiken en Henk Nijboer (PvdA) en Kees van der Staaij (SGP). Renske Leijten (SP) was een paar weken eerder de eerste deelnemer van de uittocht. Voor hen allen komen nieuwe hoofdrolspelers in de plaats, van wie op het moment van schrijven nog niet alle namen bekend zijn.

Dat wordt herschrijven, was mijn eerste gedachte. Als de omstandigheden zo drastisch worden gewijzigd, zal het boek moeten worden herzien. Natuurlijk moest het nodige worden aangepast, maar de gedachte aan heel grote ingrepen verdween al snel. Enerzijds

omdat de noodzaak van politieke veranderingen al in het boek was verwerkt. In het gunstigste geval komen die hooguit wat vroeger dan verwacht. Het is me eerder om structuren en patronen te doen dan om incidenten, waartoe de val van het kabinet en de grote uittocht vooralsnog moeten worden gerekend.

Anderzijds staat nog maar te bezien in welke mate de val en exodus tot wezenlijke veranderingen zullen leiden. Waarschijnlijk zullen de machtsverhoudingen anders komen te liggen. Op het moment van (her)schrijven is de voorspelling dat VVD, BBB, PvdA/GroenLinks en NSC – zoals de partij heet waarmee Pieter Omtzigt na lang nadenken heeft besloten aan de verkiezingen deel te nemen – zullen strijden om wie de grootste wordt. Dat is vooral een optische verandering, een regering vormen zonder VVD zal waarschijnlijk ook na de verkiezingen van november 2023 zo goed als onmogelijk zijn.

Bovendien is een dergelijke uittocht niet uniek in de politiek. In zekere zin was er in 2003 ook zo'n moment. Na het eerste kabinet Balkenende, dat na vijf maanden sneuvelde door geruzie rond de bewindspersonen van de LPF, kregen PvdA (Wouter Bos), VVD (Gerit Zalm), CU (André Rouvoet) en GroenLinks (Femke Halsema) een nieuwe leider. Net als nu was het toen het brede politieke midden – alles van GL tot VVD – dat een leiderswissel doorvoerde. De meeste flankpartijen zagen daarvoor, net als nu, geen aanleiding. Ondanks de personele wisselingen vormde 2003 geen waterscheiding in de Nederlandse politiek.

Dat grote veranderingen in de politiek onvermijdelijk zijn, was een van de redenen om dit boek te schrijven. Misschien werpen ze door de val van het kabinet en de grote uittocht van prominente politici eerder hun schaduw vooruit. De onder Rutte I-IV ingesleten gewoonten, zoals gebrekkige transparantie en informatievoorziening, besluiteloosheid en uitstelgedrag op grote dossiers, zullen wellicht ter discussie staan als er andere hoofdrolspelers aan tafel zitten. Bovendien zal het nodige oud zeer met de vertrekkers verdwijnen, waardoor de wendbaarheid wat groter kan zijn dan gebruikelijk.

Maar of daarmee alles anders wordt? Het Binnenhof is een strenge

dressuurschool. Wie wil meedoen, moet zich aanpassen aan de heersende mores en gebruiken, door langjarig gebruik ingesleten. Het hele politieke stelsel is ingericht op continuïteit. Daar horen dwingende opvattingen bij over gedrag en procedures. Mochten de nieuwe hoofdrolspelers de ambitie hebben daarin verandering te brengen, dan zullen ze een sterke discipline en veel geduld aan de dag moeten leggen.

Voor dit boek maakte ik gebruik van de stukken die ik tussen 2013 en 2023 voor de *Volkskrant* schreef als politiek verslaggever en als columnist. Ook baseerde ik me op de vele gesprekken die ik op het Binnenhof en daarbuiten voerde. Mijn grote dank aan iedereen die zodoende bedoeld of onbedoeld mijn gedachtevorming op gang bracht en zo bijdroeg aan dit boek. Dat geldt in het bijzonder alle collega's met wie ik mocht samenwerken op de Haagse redactie, waar nieuwsgierig en zonder vooroordelen naar de landspolitiek wordt gekeken. Redactiechef Raoul du Pré heeft me steeds geïnspireerd en alle ruimte gegeven.

Heel speciale dank aan Carla Hoetink, universitair docent moderne politiek en parlementaire geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, die veel gebreken in het boek feilloos wist aan te wijzen. Veel dank ook aan Peter Bekkers, die als tegenlezer de rol van geïnteresseerde leek vervulde. En aan Sander van Vlerken en de medewerkers van uitgeverij Athenaeum—Polak & Van Gennep voor hun rust, vertrouwen en begeleiding.